

Byar och gårdar kring Åmanningen på 1700-talet

Långt innan Englikobyggning fanns på 1300-talet hade Stabäcksbönderna hyttbyggnader längs Snytån på dess östra sida. Även under 1700-talet verkade bergsmän från Stabäck där med sina ägor, även där stationssamhället Ängelsberg nu ligger. Äldsta belägg 1462 (Staffbaekke). Enl. kommunens kulturhistoriska byggnadsinventering 1980 fanns det en hytta vid Hyttgärdet. Den blåstes ner 1751 och den sista hammaren, troligen vid samma bäck, tystnade 1748. Den stora bergsmansherrgården är från 1800-talet men en mindre gård med än idag välbevarade timmerbyggnader fanns på 1700-talet.

Olof Grau omnämner att Stabäck har *"1 Stångjärns-Hammare med 2 Härदार och en Hytta, 1 gammalt verk, ligger straxt intil Engelsberg och tillhörer Bäragsmän"*. Stångjärnhammaren, också benämnd mellanhammaren, torde vara anlagd 1614 och lades ned 1877. Stabäcks hytta strax öster om Englikbenning smedja byggdes 1662 och 1663 samt blåstes ner 1752. Ruinen av masugnspipan är fullt synlig än idag. Av Petrus Norbergs *Engelsbergs Bruk* framgår att Aenglika-släkten inte endast fanns i Englikbenning utan även i Stabäck och i Långgärdet som var en utjord av Stabäck.

Från Englikbenning gick vägen västerut mot Ombenning. Ombenning var egentligen på 1700-talet två byar: Öster Ombenning och Väster Ombenning, som tillhörde Norberg. Hette ursprungligen Amundabyggninger (1400). De hammare som funnits inom byn lades troligen ner före 1700. Hyttan fanns däremot ända till 1872. 1698 fanns det tre hustomter som är bebyggda även idag och alltså existerade på 1700-talet.

Väster om Ombenning ligger Ennora. Enenore är belagt 1399. Enl. Ing-Marie Pettersson fanns en hustomt i byn 1698 och eftersom denna fortfarande är bebyggd kan vi sluta oss till att den fanns även under 1700-talet. Hyttan var nerlagd före 1539.

Djupnäs (Dyupnes, äldsta belägg 1371) på Åmanningens västra strand vid den s.k. Tjärnen har bebyggelse huvudsakligen från 1800-talet. 1698 fanns två hustomter som fortfarande är bebyggda. Hyttan nerlagd före 1700. Engelsbergs bruk hade i slutet av 1600-talet köpt skog i Djupnäs av bönderna Olof Ersson, Jonas Matsson och Erik Persson, ett köp som fastställdes först 1711 eftersom ägarna till Färna bruk och Trummelsberg samt Söderby och Våladals hyttor protesterat mot köpet. Djupnäs figurerar även senare i kolköpsammanhang. Dramatiken härvidlag framgår av jägm. Åke Bengtssons uppsats om Kolfångstskog, Hedemora 1995 (stencil). Från Djupnäs har flera nybyggen tagits upp som Trummelsberg och Hyttbo. Hyttbodha, äldsta belägg 1583. Hyttruinen torde vara medeltida. I Trummelsberg fanns under 1700-talet såväl hytta som hammare. 1714 lades "nya hyttan" från 1666 ned men återupbyggdes 1745. Hammaren från 1689 var igång hela århundradet.

Folkhyttan (äldsta belägg Folkehytte, 1556) och Bodarne (äldsta belägg Bodhum, 1371). Järnhanteringen hänför sig till tiden före 1700-talet. Strax väster om landsvägen ligger torpet "Jan-Jans", huvudsakligen byggt under 1700-talet.

På uddarna öster om landsvägen ligger Norr Västansjö med Norrgården och Sör Västansjö med Sörgården. Västansjö tjänade som utskeppningshamn för bl.a. Trummelsberg under 1700-talet. Strömsholms kanal som började byggas 1777 och färdigställdes 1795 innebar ett uppsving för byarna kring Åmanningen.

Vretarne är måhända en av de intressantaste byarna kring sjön med gårdsnamn som talar till fantasin: "Anders Anders", "Olles", "Oppgården" och "Wretströmska gården" (*"En synnerligen*

välbevarad gård med många och för bergslagen typiska byggnader, med representanter från 1600- tom 1800-talet. Den äldre mellansvenska gårdsformen är bibehållen, liksom det äldre skicket att bygga ett hus för varje funktion"). Ur kommunens byggnadsinventering citerar jag vidare (hela Vretarne by: " Att gårdarnas bebyggelse 'lämnades ifred' torde ha medverkat till att vi dag har många ovanligt välbevarade gårdar, där främst mangårdsbyggnaderna men även ekonomibygnaderna visar 1700- och det tidiga 1800-talets byggnadskonst.")

Järnhanteringen i såväl Västansjö som Vretarna hade upphört före 18e seklet. Äldsta belägg Vestersio, 1371 och Grisaeloere medh Wreterne, 1475.

Rakt österut på Åmänningens östra strand ligger Flohäll med ett par gårdar under 1700-talet.

Sörby (äldsta belägg, Sodherby, 1540). Enl. Ing-Marie Pettersson hade Sörby "en hustomt 1698. Inom byn fanns dessutom flera bebyggelselägen som omtalas i beskrivningen till den geometriska avmätningen som "Tärpen som uppå Söderby ägor upptagne äro Finnbo, Skåmmarbo, Bondfallen"". Hon skriver vidare att gårdarna i Bondfallet har en genuin bebyggelse med rötter i 1600-talet. Hon nämner Våladal hytta som finns belagd 1539 (i byggnadsinventeringen anges "troligen från 1400-talet") och lades ned 1727. I "Engelsbergs Bruk" nämns i samband med att Gyllenhök gjorde kolaffärer i Djupnäs (1679) att djupnäsbönderna levererade kol bl.a till Söderby och Våladals hyttor, som ägdes av fru Kristina Cronström. 1697 återkommer Våladal i samband med koltillförsel medan Söderby inte längre finns med.

Västanberg/Dunshammar/Halvarsviken/Långgärdet omnämns av Ing-Marie Pettersson i ett svep därför att Halvarsviken och Långgärdet beskrivs som avgärda hemman till Västanberg och Dunshammar. Vesterberghe, äldsta belägg, 1399, och Dunshammar, d:o, 1562. Söder om Halvarsviken vid bäcken finns lämningar från en hytta som emellertid lagts ner redan på 1500-talet. Hamnanläggningen vid Halvarsviken tyder på att kvarts från Sörbyområdet skeppats ut därifrån. I Halvarsviken fanns en boplats redan 2000 år f.K.. Namnet sägs ha uppstått ur Hallarsvik, d.v.s. "viken mellan hällarna". 1672 stavas det Hallfvarsviken, men någon Halvar fanns inte i byn då. På 1600-talet fanns torpet Hallarsvik, som också fick namnet Prästtorpet, troligen därför att det stod öde några år, då prästen troligen fick hämta hö därifrån. 1729-talet ägdes Hallfvarsviken av Erik Andersson från Bastmora (1/3) och svågern Abraham Ersson (2/3). Erssons släkt hade den till slutet av 1700-talet. 1790 uppfördes ett nytt hus - idag den s.k. Gammelstugan (nu gårdsmuseum). Uppgifterna om Halvarsviken har till större delen hämtats ur en stencil författad 1993 av Karin Olsson därstädes.

Långgärdet betecknas i byggnadsinventeringen som "undantag" till Skrifvargården (som på 1800-talet var en av Västervålas största gårdar). Det består av tre hus med anor från 1700-talet. Under 1700-talet bodde flera generationer ättlingar till Aenglika (och frihetshjälten Engelbrekt) i Långgärdet (uppgift av Floyd Johnson, USA:)

Västervålas prästgård är uppförd i timmer 1760 med uthus troligen också från 1700-talet. Västervåla kyrkas torn tillkom 1794 medan långskeppet byggdes om i slutet av 1800-talet från en kyrkbyggnad som uppfördes i tegel på 1600-talet.

Ängelsberg i januari 1997
Lars M. Larsson

Lars M. Larsson jan 1997

- Källor:
- Ahlén, H. (red), En socken och en sjö, Södertälje 1990,
 - Grau, O., Beskrifning öfver Wästmanland /.../, Västerås 1754, (ny uppl. 1904)
 - Norberg, P., Engelsbergs Bruk, Stockholm 1934
 - Olsson, K., Lite om Halvarsvikens Historia, Halvarsviken 1939
 - Pettersson, Ing-Marie, Norbergs bergslag, Stockholm 1994
 - Ångman J.H., Försök till beskrifning om Norbergs Bergslags Häärad och dess Gamla Jern-Bergslag, Westerås 1835 (nytryck Hedemora 1925)